

Lezing kerk in het dorp 5 november 2017

Nieuwe wegen op oude gronden: van dino's en schommels

Goedemiddag allemaal. Mijn naam is Agmar van Rijn, ik werk als projectleider en beleidsmedewerker bij de Stichting Oude Groninger Kerken. Wellicht vraagt u zich af wat ik hier doe. 'Kerk in het Dorp' is immers een project van de Protestantse gemeente Winsum-Halfambt, een kerkelijk initiatief. Mijn organisatie is een seculiere monumentenorganisatie; van de gebouwen dus. We hebben 87 oude kerken in bezit, acht losstaande torens, twee synagogen, en 55 kerkterreinen met 1132 bomen.

Om te begrijpen wat ik hier doe, moeten we misschien eens inzoomen op de vraag wat het eigenlijk zijn voor gebouwen, die oude kerken. Een jaar of vier geleden woonde ik een lezing bij van Justin Kroesen, u vast welbekend. Als kenner van kerkinterieurs was hij jarenlang verbonden aan de Rijkuniversiteit Groningen. Nu werkt hij aan de universiteit van Bergen. Justin sprak over kerken als 'heterotopeia'. Hij vertelde dat het woord 'hetero-topie' is gemunt door de Franse filosoof Michel Foucault. Letterlijk betekent het: *andere plaats* – 'hetero' betekent immers anders, 'topos' is plaats. Destijds vond ik het een nogal ingewikkelde terminologie. Waarom een dergelijke abstractie in stelling brengen?

Maar steeds vaker merkte ik hoe dit woord in me opborrelde, tijdens vergaderingen of gesprekken over oude kerken. Als mensen zoekend omschreven wat ze hadden ervaren in een heel oude kerk, wilde ik daarop antwoorden: dat komt omdat een kerk een heterotopie is! Justins woordkeuze had zich ongemerkt een plek verworven in mijn woordenschat.

Ik dook er eens dieper in; Foucault noemde de heterotopie ook wel de 'tussenruimte'; plekken die de normale tijdsbeleving doorbreken. Plekken die je even uit dagelijksheid doen ontsnappen. Al vanaf de vroege middeleeuwen functioneerden de stenen kerken als toevluchtsoord. Zeer aardse toevluchtsoorden, gebouwd van de klei onder onze voeten, en levensreddend als het wassende water kwam. Uniek is ook dat de tijd die sindsdien verstreek, op allerlei manieren stelde in het gebouw. Als ik met kinderen een kerk bezoek, noem ik het gebouw weleens 'een lasagna'. In oude kerken zie je immers allemaal laagjes over elkaar heen. Romaans en gotisch wedijveren om aandacht. De middeleeuwse baksteen heeft pleisterlagen en schilderingen uit allerlei verschillende eeuwen. En rondom graven uit de 17^e en 18^e eeuw zien we een bankenplan van na de Reformatie. Een kerk is meestal het *oudste* gebouw in een dorp, en het *enige* gebouw dat nog zichtbare sporen draagt uit zeven of acht eeuwen. U bent het vast met mij eens: kerken zijn niet zomaar gebouwen, ze zijn anders.

Het zal u dan ook niet verwonderen dat de Stichting Oude Groninger Kerken in de afgelopen decennia voortdurend het belang heeft benadrukt van dit 'unieke, onvervangbare cultuurhistorische erfgoed.' Het is ook niet vreemd dat je die opvatting graag, en met enthousiasme wilt delen, zoals ik dat net met u deed. Het heeft bovendien een bepaalde vanzelfsprekendheid dat mijn organisatie deze opvatting uitdraagt, als onderdeel van de lobby voor instandhouding van monumenten. Maar, nu komt het. Als we wérkelijk willen dat er duurzaam draagvlak blijft bestaan voor onze oude kerken, is het enkel willen overtuigen van anderen van het belang van kerken wat mij betreft een heilloze vorm van eenrichtingsverkeer. Ik zal proberen u uit te leggen wat ik bedoel.

Ik doe veel projecten met kinderen. Het is mooi om met hen een kerk te bezoeken. Om rond te kijken, te voelen en te ervaren. En om niet meteen te beginnen kinderen te overladen met informatie, ze te wijzen op alle historische lagen en geweldige verhalen die zich verschuilen in de kerk. Maar om eerst eens te vragen: wat valt je op?

Eén van de mooiste antwoorden op deze vraag kreeg ik ooit van een kind uit groep 3, net kleuter-af. We bezochten de kerk van Middelstum. De groep kinderen had ongewoon stil om zich heen staan kijken. Wat zien jullie?, vroeg ik voorzichtig. Het kind stak zijn vinger op en zei ernstig: Deze kerk moet héél oud zijn! Als rondleider ben je altijd blij dat je groep komt met adequate opmerkingen, waar je op voort kunt borduren. Enthousiast zei ik dus: Heel goed! Waar zie je dat aan? Nou, zei het jongetje, in de prehistorie had je dinosaurussen en die waren heel erg groot. Eerst had je de dino's, en toen kreeg je kerken; want het gebouw is héél hoog en de ramen ook. Dan pasten de dino's er ook in. Enigszins verbijsterd viel ik even stil, en in die stilte vielen de andere kinderen het jongetje bij. Samen

besloten ze dat de hoogte van de kerk van Middelstum inderdaad hetgene was, dat het gebouw het meest 'anders' maakte.

Nu kunt u denken: ja, dat is een leuk verhaal, maar het is wel fout. Los van dat het feitelijk niet klopt dat de hoogte zo handig voor dino's was, is het níet fout wat hier gebeurde. Het kind toonde mij op verrassende en ontroerende manier, wat hij zag. Hij was onder de indruk van de hoogte, en koppelde dat aan de rudimentaire kennis die hij van de tijdlijn had, wat voor een kind van krap vijf jaar best een prestatie is. En ik weet niet of ik, als de kinderen er niet zelf mee waren gekomen, mijn verhaal over de kerk was begonnen met het element hoogte.

Dit kleine verhaal is eigenlijk heel illustratief. Bedenkt u maar eens: ik sta daar als rondleider te trappelen om te vertellen over wat ik allemaal weet en zo belangrijk vind: bakstenen, schilderijen, houtsnijwerk. Maar na een moment van stilte wijzen de kinderen mij op iets heel anders; op dat wat de kerk met haar muren en gewelven omvát. Op het niets, op de ruimte. En die ruimte, dát is waar het uiteindelijk om gaat. De betekenis die ik geef aan het oude gebouw, is niet dezelfde als die u er aan geeft. Het is niet dezelfde betekenis als die een Middeleeuwer of een hedendaagse Pieterpadloper toekent aan het gebouw, het is anders voor iemand die een kaars komt branden dan voor iemand die gezellig wil galmen in de kerk. Elk mens heeft behoefte aan betekenis, maar iedereen zoekt en vindt anders.

Als je mensen wilt overtuigen, hoor je niet wat een ander zo anders vindt aan de kerk. Terwijl je, als je het samen wilt doen, je juist dáárop moet richten. Zoekend, elkaar ruimte gevend, ontstaan nieuwe wegen op oude gronden. Nieuwe wegen, met nieuwe zienswijzen en ideeën, met nieuwe opvattingen en interpretaties, nieuwe mensen en nieuwe vormen van gebruik. Als we het lef hebben de ruimte te benutten, geven we mensen de kans zich op hun eigen manier thuis te voelen in oude kerken, en de gebouwen te ervaren als ook van hen. Daarvoor is het dus essentieel om alles wat je vindt en weet los te laten. Maar daar krijg je mooie cadeautjes voor terug. Zoals een ander kind eens verzuchtte: 'Wat een prachtige plek om een hele lange schommel op te hangen!'

Graag vertel ik u kort nog iets over hoe De Stichting Oude Groninger Kerken voortdurend, vanaf het oprichtingsjaar in 1969, heeft gezocht naar nieuwe wegen op oude gronden. In het prille begin van onze stichting stonden de oude kerken er als ruïnes bij. De kerkelijke gemeenten zochten moderner onderdak, en eeuwenoude monumenten stonden stil te verkrotten.

Ik stel mij zo voor dat er destijds ruimte was om op een andere, nieuwe manier naar kerken te kijken; de traditionele kerkelijke functie van het gebouw was immers verdwenen, en in die leegte ontstond iets nieuws. De stichters van destijds kozen voor het inrichten van een seculiere organisatie voor monumentenbehoud. Ze organiseerden activiteiten om belangstelling te bevorderen, bijvoorbeeld een 'romantische ruïne rally' - ik verzin dit niet! Om de historische kerk, eeuwenlang de plek van ernstige religieuze eredienst, te laten zien als 'romantische ruïne', dat lijkt mij minstens zo creatief als de kerk als vrijplaats voor dino's of schommelaars. Het sprak mensen aan, de stichting groeide en kreeg voldoende donateurs om de eerste kerk te restaureren.

En merkt u eens op dat ook de stichters van toen al nieuwe wegen op oude gronden zochten; al maakten ze zich los van de kerk door een seculiere stichting op te richten, toch volgden ze dezelfde methodiek van de kerk, waarbij het collectief leidend is. In de kerk is het de gemeente en de kerkenraad, bij de stichting werden het de donateurs en de plaatselijke commissie. Draagvlak bij een groep mensen bleef het verschil maken, met of zonder God.

In 2019 bestaan we vijftig jaar en we spiegelen ons graag aan de stichters van destijds. Net als in 'Kerk in het Dorp' willen we graag dat kerken open en levendige plekken zijn. Dat bedoelen we ook letterlijk. Afgelopen zomer startten we met de permanente openstelling van vier kerken binnen het landelijke project 'Het Grootste Museum van Nederland'. Het was even slikken voor sommige vrijwilligers, want de kerken werden ook onbemenst opengesteld. De deur moest los. Er werd daarmee van hen gevraagd vaste werkwijzen los te laten, opvattingen los te laten, het gebouw zo nu en dan los te laten. Toch besloten alle kerkbeheerders het uit te proberen, en zij zagen een enorme toename van bezoekers uit Nederland, maar ook uit andere Europese landen, de V.S, Canada, en zelfs Laos en Korea. De gastenboeken staan vol met enthousiaste en originele dankwoorden. Het geeft kerkbeheerders een enorme voldoening dat bezoekers de open kerk ervaren als verwelkomend.

Eén van de belangrijkste projecten waar de Stichting Oude Groninger Kerken nu aan werkt is '50 kerken open', waarbij we streven naar open deuren van 50 van onze kerken in 2019, het jubileumjaar.

'Kerk in het Dorp' wil de middeleeuwse kerken in Eenrum, Den Andel en Westernieland open en levend houden. Een grote groep mensen werkt creatief aan het heruitvinden van de kerk; gebouw, kerk en dorp functioneren in open dialoog. Dat werkt, want het voorziet in een diepe behoefte van mensen aan betekenisvolle verbanden en plaatsen. Ik hoop dat dit belangrijke en inspirerende initiatief een voorbeeldfunctie kan hebben voor vele andere dorpen. Het vertrouwen dat loslaten en openstaan cadeautjes oplevert, is het allermooist verwoord door de dichter Rutger Kopland. Ik sluit af met zijn gedicht 'Enkele andere overwegingen'.

Enkele andere overwegingen

Hoe zal ik dit uitleggen, dit waarom
wat wij vinden niet is
wat wij zoeken?

Laten we de tijd laten gaan
waarheen hij wil,

en zie dan hoe weiden hun vee vinden,
wouden hun wild, luchten hun vogels,
uitzichten onze ogen

en ach, hoe eenvoudig zijn raadsel vindt.

Zo andersom is alles, misschien.
Ik zal dit uitleggen.

Rutger Kopland

